

İNSAN HÜQUQLARI PRİNSİPLƏRİNDƏ BEYNƏLXALQ VƏ DÖVLƏTDAXİLİ HÜQUQ NORMALARININ QARŞILIQLI ƏLAQƏSİNİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ

Aygül Cahangirova*

Xülasə

Məqalədə qeyd olunur ki, İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq mexanizmlərin hüquqi mahiyyətinin dərk edilməsi üçün beynəlxalq və milli tədbirlər arasında hansı nisbətə müəyyən edildiyini aydınlaşdırmaq vacibdir. Implementasiyanın dövlətdaxili mexanizmi beynəlxalq hüquq normalarının implementasiyası üçün istifadə olunan milli-hüquqi vasitələrin və dövlətin beynəlxalq öhdəliklərinin realizəsi üçün səlahiyyətli olan dövlət orqanlarının məcmusudur. Dövlətdaxili mexanizm hər bir dövlətdə mövcuddur. Ancaq bu mexanizmə bütün dövlətlər üçün ümumi, həm də spesifik əlamətlər məxsusdur. Göstərilən prosesin obyektivliyi, ilk növbədə, qloballaşma ilə bağlıdır. Beynəlxalq hüquq milli hüquqa və dövlətçiliyə pozitiv təsir göstərə bilər. Dövlət tərəfindən beynəlxalq hüquq öhdəliklərini yerinə yetirmək, insan hüquq və azadlıqlarına riayət etməyə zəmanət vermək üçün onlar daxili qanunvericiliklə təsbit edilməlidir.

Açar sözlər: *insan hüquqları, insan hüquqlarına hörmət, ayrı seçkililiyin qadağan edilməsi prinsipi, şəxsiyyətin ləyaqəti prinsipi, implementasiya öhdəlikləri.*

İctimai həyatın getdikcə daha çox beynəlmilləşməsi ilə əlaqədar olaraq, beynəlxalq əməkdaşlıq milli sistemlərin daha geniş sahələrinə toxunur. Beynəlxalq öhdəliklərin həcmi və mürəkkəbliyi artır, onların həyata keçirilməsinə və insan orqanlarının müdafiəsinə dövlət orqanlarının daha geniş dairəsi qarışmalı olur.

Dövlət orqanlarının beynəlxalq hüquq normalarının həyata keçirilməsi üzrə təşkili və fəaliyyəti milli hüquqla tənzim olunur. Beynəlxalq hüquqa gəlicə, o bütövlükdə dövlətin üzərinə öhdəlik qoyur. Dövlət isə öz orqanlarının beynəlxalq hüquq normalarının həyata keçirilməsi üçün lazımı tədbirlər görməsinə təmin etməlidir. Ümumiyyətlə, müasir dövrdə beynəlxalq hüquqi öhdəliklərin təmin edilməsi sahəsində səlahiyyətlərin nizamlayıcısı kimi beynəlxalq hüquq normalarının rolu ciddi şəkildə artmışdır.

İnsan hüquqları sahəsindəki beynəlxalq öhdəliklər, əsas etibarilə, müqavilə mənşəlidir. Müqavilənin üstünlüyü ondadır ki, o dövlətlərin konkret insan hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı öhdəliklərini dəqiq müəyyən edir və ən əsası, bu öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etməli olan xüsusi mexanizm və prosedurlar nəzərdə tutur [4, s.177].

Beynəlxalq və dövlətdaxili hüquq normalarının qarşılıqlı əlaqəsi bilavasitə AR Konstitusiyasında əks olunmuşdur. Belə ki, AR Konstitusiyasının 151-ci maddəsində göstərilir ki, AR qanunvericilik sisteminə daxil olan normativ-hüquqi aktlarla (AR Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) AR-in tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir.

* BDU-nun İnsan hüquqları və İnformasiya hüququ UNESCO kafedrasının doktorantı

İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq müqavilə müddəalarının əksəriyyəti özüicraolunan deyildir. Buna görə də insan hüquqlarının müdafiəsinin daha real təmininin ən yaxşı vasitəsi onların milli qanunvericiliyə transformasiyası olardı. Belə ki, AR Konstitusiyasının 148-ci maddəsinin 2-ci hissəsində deyilir ki, AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr AR qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Doğrudan da, göstərilən müddəa beynəlxalq və dövlətdaxili hüquq normalarının qarşılıqlı əlaqəsinin müəyyən edilməsində xüsusi yer tutur. Bu müddəa AR-in daxili həyatı üçün də böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, beynəlxalq müqavilələr AR hüquq sisteminin tərkib hissəsi olmaqla, AR ərazisində icra və tətbiq edilməlidir. Bu isə, öz növbəsində, dövlətin bütün orqanlarının fəaliyyətinə, xüsusilə də hüquqtətbiqedici orqanların fəaliyyətinə bilavasitə təsir göstərir.

AR-in Konstitusiyasının 12-ci maddəsi ilə beynəlxalq hüquq normalarının müəyyən kateqoriyalarının - insan hüquqlarına dair beynəlxalq müqavilə normalarının Konstitusiyaya da daxil olmaqla, bütövlükdə milli hüquq sistemi üzərində prioriteti müəyyən edilsə də, bu prioritet mütləq və ümumi deyildir. 151-ci maddədə beynəlxalq müqavilələrin qanunlar və hüquq sisteminin digər ondan aşağı qüvvəyə malik olan normativ aktlar üzərində ad hoc prioriteti müəyyən edildiyi kimi, 12-ci maddə ilə insan hüquqlarına dair beynəlxalq hüquq normalarının milli hüquq üzərində ad hoc prioritetindən danışmaq olar.

AR Konstitusiyasına referendumla edilən dəyişikliklər insan hüquqlarının təminatı istiqamətində kifayət qədər yüksək qiymətləndirilməlidir. Belə ki, 12-ci maddəyə edilən dəyişikliklə dövlətin öz vətəndaşları qarşısında məsuliyyəti daha da artdı. Bundan sonra AR vətəndaşlarının layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi də dövlətin ali məqsədi kimi müəyyən edildi.

İnsan hüquqlarının müdafiəsində mühüm beynəlxalq normalarla yanaşı, bu sahədə beynəlxalq nəzarət mexanizmləri praktikasının, xüsusən də Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi presedent hüququnun tətbiqi xüsusi yer tutur. AR Prezidentinin 2006-cı il 19 yanvar tarixli «Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə» Fərmanının 6-cı bəndində AR Ali Məhkəməsi və AR Apelyasiya Məhkəmələrinə tövsiyə edilmişdir ki, İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun öyrənilməsi işini təşkil etsinlər və onu məhkəmə təcrübəsində nəzərə alsınlar. Daha sonra, «Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planının təsdiq edilməsi haqqında» AR Prezidentinin 28 dekabr 2006-cı il tarixli Sərəncamının 5-ci bəndində AR Konstitusiyaya Məhkəməsinə və AR Ali Məhkəməsinə tövsiyə edilmişdir ki, insan hüquqlarının müdafiəsini tənzimləyən beynəlxalq sənədlərin müddəalarının məhkəmə təcrübəsində tətbiqini təmin etsinlər. İnsan hüquqları sahəsində mühüm beynəlxalq normalara və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent hüququna istinad edilməsi AR qanunvericiliyinin insan hüquqları müdafiəsi sferasında beynəlxalq hüquqi standartlara uyğunlaşdırılması

son nəticədə, insan hüquqları sahəsində ümumtanınmış prinsiplərin (normaların) dövlətdaxili qanunvericiliyə tam implementasiyasında mühüm rol oynamaqdadır.

Implementasiyanın dövlətdaxili mexanizmi beynəlxalq hüquq normalarının dövlətdaxili tətbiqi üçün istifadə olunan milli-hüquqi vasitələrin və dövlətin beynəlxalq öhdəliklərinin realizəsi üçün səlahiyyətli olan dövlət orqanlarının məcmusudur. Dövlətdaxili mexanizm hər bir dövlətdə mövcuddur. Ancaq bu mexanizmə bütün dövlətlər üçün ümumi və spesifik əlamətlər məxsusdur.

Beynəlxalq hüquq normalarının milli hüquqa implementasiyasından danışarkən, həmçinin beynəlxalq hüquq normalarının özündə də fərqləndirilmənin aparılması zəruridir. Belə ki, beynəlxalq müqavilə normalarından fərqli olaraq, imperativ normalar kimi beynəlxalq hüququn əsas, ümumtanınmış prinsip və normalarının milli hüquqda tətbiqi ilə bağlı aşağıdakıları qeyd etmək olar: beynəlxalq hüququn əsas, ümumtanınmış prinsip və normalarının hamılıqla tanınmış xüsusiyyəti onların birbaşa tətbiqini şərtləndirir; müvafiq prinsiplər dövlətin özünə münasibətdə olduğu kimi, onun bütün orqanları üçün də vəzifə və öhdəlik yaratdığından onların milli normativ-hüquqi aktla xüsusi inkorporasiyasına zərurət yoxdur. Belə ki, milli hüquqla ziddiyyət yarandıqda beynəlxalq hüququn ümumtanınmış prinsip və normaları üstünlük təşkil edir.[2, s.63]

İnsan hüquq və azadlıqları sahəsində beynəlxalq hüququn normalarının Azərbaycan qanunvericiliyinə güclənən təsir prosesi obyektiv xarakterə malikdir. Göstərilən prosesin obyektivliyi, ilk növbədə, qloballaşma ilə bağlıdır. Beynəlxalq hüquq milli hüquqa və dövlətçiliyə pozitiv təsir göstərə bilər, bir şərtlə ki, bu təsir dövlətin iradəsi vasitəsilə həyata keçirilsin. Dövlət Beynəlxalq hüquqi öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün, insan hüquq və azadlıqlarına riayət etməyə zəmanət vermək üçün ilk növbədə dövlətdaxili qanunvericilikdə onları təsbit etməlidir. Əks halda, nəinki insan hüquq və azadlıqlarının təmini mümkün deyil, dolayısı yolla həm də cəmiyyətin və iqtisadiyyatın da normal inkişafı təhdid altına düşmüş olur.

Beynəlxalq əməkdaşlığı obyektiv zərurətə çevirmiş mühüm amillərdən biri də insan hüquqları və azadlıqları barədə beynəlxalq konvensiyalarda təsbit olunmuş hüquqi normaların dövlətin daxili həyatında reallaşdırılması, bu hüquq və azadlıqların məzmununun milli qanunvericilikdə əks etdirilməsidir. Təbii ki, həmin normalarda təsbit olunmuş tələblərin faktiki həyata keçirilməsi üçün müvafiq şərait yaradılmasına yönəldilmiş sosial-iqtisadi siyasət yeridilmədən bu amili gerçəkləşdirmək mümkün deyil. Bu amil Azərbaycan Respublikasında xüsusilə diqqət mərkəzində saxlanılır.

Beynəlxalq hüququn əsas, ümumtanınmış prinsiplərindən biri olan əsas insan hüquq və azadlıqlarına hörmət prinsipinin insan hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi müdafiəsinin prinsiplərinə təsirini nəzərə alaraq, bu istiqamətdə müvafiq prinsiplərin (rəhbər başlanğıcların) təhlilini məqsədamüvafiq hesab etmək olar. İnsan hüquqları nəzəriyyəsinə aşağıdakı əsas prinsiplər fərqləndirilir: humanizm prinsipi; azadlıq prinsipi; bərabərlik və bərabər hüquqluluq prinsipi, şəxsiyyətin ləyaqəti prinsipi [10, s.19-21].

Hüquq normalarının məzmununun qeyri-müəyyənliyi, əksinə, hüquq tətbiqi prosesində məhdudiyətsiz mülahizələrin mümkünlüyünə imkan verir və istər-istəməz özbaşınalığa, həm də bərabərlik, eləcə də qanunun aliliyi prinsiplərinin pozulmasına gətirib çıxarır.

Müasir dövrdə sivilizasiyanın həqiqi göstəricisi kimi təbii resurslar deyil, bütün həqiqi vasitələrlə qorunan ləyaqətli insan həyatı çıxış edir. Ləyaqətli insan həyatı mülki cəmiyyətin, hüquqi dövlətin başlıca məqsədi olaraq insan hüquqları konsepsiyasına əsaslanır [6, s.18].

“Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannamə”nin 1-ci maddəsində göstərilir ki, bütün insanlar ləyaqət və hüquqlarına görə azad və bərabər doğulurlar. Hər bir şəxsin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ onun dünyaya gəlməsi ilə ona mənsub olan əsas təbii hüquqlarıdır. Bu hüquqların qanuni əsas və zərurət olmadan məhdudlaşdırılması yolverilməzdir.

BMT Nizamnaməsinin 1-ci maddəsində Təşkilatın məqsədlərindən biri kimi heç bir fərq qoyulmadan insan hüquq və əsas azadlıqlarına hörmətin inkişafı və onların təşviqi məqsədilə əməkdaşlığın həyata keçirilməsi göstərilmişdir. Nizamnamənin 55-ci maddəsi də insan hüquqlarına hörmət prinsipinin digər aspektlərini müəyyən edir. Həmin maddədə göstərilir ki, millətlər arasında xalqların hüquq bərabərliyi və öz müqəddəratını təyin etməsi prinsipinə hörmət əsasında sülh və dostluq münasibətləri üçün zəruri olan sabitlik və əmin-amanlıq şəraitini yaratmaq məqsədilə BMT aşağıdakılara dəstək verir: həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə, əhalinin tam məşğulluğuna, iqtisadi və sosial tərəqqinin inkişaf etdirilməsinə; iqtisadi, sosial, səhiyyə və buna müvafiq sahələrdə beynəlxalq problemlərin həllinə, mədəniyyət və təhsil sahələrində beynəlxalq əməkdaşlığa; irqinə, cinsinə, dilinə və ya dini mənsubiyyətinə fərq qoyulmadan bütün insanların əsas hüquq və azadlıqlarına hamılıqla hörmət edilməsi və riayət olunmasına.

Ümumiyyətlə, beynəlxalq hüquqda insan hüquqlarına hörmət edilməsi prinsipinin məzmunu aşağıdakı qaydada ifadə edilir: bütün dövlətlər öz ərazisində yerləşən bütün şəxslərin əsas hüquq və azadlıqlarına hörmət etmək öhdəliyi daşıyırlar; dövlətlər cins, irq, dil, dini və a. əlamətlərə görə ayrı-seçkiliyə yol verməmək vəzifəsini öz üzərlərinə götürürlər; dövlətlər insan hüquq və əsas azadlıqlarına ümumi hörmət olunması və bu məqsədlərə nail olunması sahəsində bir-birilə əməkdaşlıq etməyə yardım etmək öhdəliyinə malikdirlər [3, s.22].

İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq mexanizmlərin hüquqi mahiyyətinin dərk edilməsi üçün beynəlxalq və milli tədbirlər arasında hansı nisbətə müəyyən edildiyini aydınlaşdırmaq vacibdir. İnsan hüquqları daxilən bir-biri ilə əlaqəlidir və bir-birindən ayrı nəzərdən keçirilə bilməz. Bir hüququn təmin olunması bir çox digər hüquqlardan asılıdır və heç bir insan hüququ digərlərindən daha əhəmiyyətli deyil. İnsan hüquqları universaldır. O deməkdir ki, onlar dünyadakı bütün insanlara vaxt məhdudiyəti qoyulmadan bərabər şəkildə şamil olunur. Dövlət tərəfindən şəxsin ləyaqətinin sosial dəyər kimi qəbul edilməsi hər kəsin azadlıq hüququna özbaşına müdaxilənin yolverilməzliyini təmin edir və həm fərdin hərtərəfli inkişafı, həm də cəmiyyətin demokratik təşkili üçün şərait

yaradır. Müasir beynəlxalq münasibətlərdə və beynəlxalq hüquqda təsdiq edilmiş insan hüquqlarına hörmət prinsipi hər bir dövlətin bu sahədə fəaliyyətinin genişləndirilməsini və insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə effektiv tədbirlərin gücləndirilməsini tələb edir .

İnsan hüquqları haqqında beynəlxalq aktları yaradarkən, dövlətlər əvvəlcə implementasiya normalarının xüsusi blokunu onların tərkibinə daxil etməyə üstünlük vermişdir. Həmin normaların məqsədi müxtəlif dövlətlərdə mövcud olan fərqli realizə tədbirlərinin unifikasiyası idi. Implementasiyanın belə hüquqi vəsi-tələrinin dövlətlər tərəfindən istifadəsi insan hüquqları haqqında aktların məzmun və mahiyyətinin vahid anlamının və dövlətdaxili səviyyədə həyata keçirilməsinə nail olmaqdan ibarət idi [12, s.128].

İnsan Hüquqları sahəsində insan hüquqları prinsiplərinin müdafiəsi üzrə milli mexanizmlər vacib rol oynayır. Milli mexanizmlər dedikdə ilk növbədə müvafiq dövlətdaxili orqanlar nəzərdə tutulur. Bununla belə vətəndaş cəmiyyəti qurumları və kütləvi informasiya vasitələri də öz fəaliyyətlərində insan hüquqlarını müdafiə edən milli mexanizmlər rolunda çıxış edə bilirlər. Belə olan halda insan hüquqlarını müdafiə edən milli təsisatlar hökumət və qeyri-hökumət təsisatları bölünür.

Dövlətin insan hüquqlarının müdafiəsinə yönələn fəaliyyəti Konstitusiyaya və qanunvericiliklə tənzimlənən təsisatlar, prosedurlar və metodlardır. Fəaliyyəti tam və ya qismən insan hüquqlarının təmin olunmasına yönələn təsisatların əsas vəzifəsi insanları qanunsuz hərəkətlərdən (hərəkətsizlikdən) müdafiə etməkdir. Hər bir dövlətdə insan hüquqlarının müdafiəsini təmin edən təsisatlar ölkənin insan hüquqları müdafiə mexanizmlərinin tərkib hissəsidir. [11, s.86]

Bir qayda olaraq İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Mexanizmlər iki qrupa bölünür. Bunlar Məhkəmə Mexanizmləri və Məhkəmədən Kənar və ya İnzibati Mexanizmlərdir. Məhkəmə mexanizmi də özlüyündə Konstitusiyaya Məhkəməsi mexanizmi və ümumi məhkəmə mexanizmi qismində olur. Hər bir ölkədə insan hüquqlarını müdafiə edən milli mexanizmlər bir-birindən fərqlənə bilər və bunların çeşidi fərqli ola bilər. Bu fərqliliyə ölkənin qanunvericilik sistemi və onun tərəfdar çıxdığı beynəlxalq normalar da təsir edə bilər.

Hazırda insan hüquqlarının müdafiəsi sferasında pratiki olaraq bütün beynəlxalq müqavilələr dövlətlərin müvafiq münasibətlər üzrə öhdəliklərini tənzimləyən normaları özündə təsbit edir. Əlbəttə, insan hüquqları haqqında beynəlxalq aktların həyata keçirilməsi üçün dövlətdaxili orqanlar və təşkilatlar, mexanizmlər və prosedurlar ilkin əhəmiyyətə malikdir. Amma burada beynəlxalq hüquq normalarının implementasiyası mexanizmlərinin əhəmiyyətli rolunu heç cür qiymətləndirməmək olmaz. Implementasiya normaları formalaşdırmaqla dövlətlər yalnız özü üçün insan hüquqları haqqında müqavilələrin praktik realizəsini yüngülləşdirmir, həm də bu fəaliyyətin qanunauyğunluğunun təminatının əlavə hüquq zəmanətlərini yaradır. [8, s.146]

İnsan hüquqlarının universallığını inkar edən post-modernist yanaşma, tərəfdar toplamadığı kimi, irəlidə inkişaf etmə ehtimalı da xeyli zəifdir. Bu fikir,

əsasən Qərbdə bəzi imperialist qüvvələrin xarici siyasətlərinin legitimlik fəlsəfəsini təşkil edir. Lakin İsrailin Qəzzanı 2008-2009-cu illər arasında işğalı sırasında, beynəlxalq arenanın daha qərarlı şəkildə öz etirazını bildirməsi onu göstərir ki, ən azından BMT səviyyəsində insan hüquqlarının universal bir dəyər olma prinsipi hələ qorunacaqdır. [5, s.21]

İnsan hüquq və azadlıqları sferasını nizama salan normalar AR Konstitusiyasında xüsusi yer tutur. AR Konstitusiyasını və digər normativ-hüquqi aktları insan hüquq və azadlıqları üzrə ən əhəmiyyətli universal beynəlxalq hüquqi sənədlərlə müqayisə etdikdə əksər müddələrin oxşarlığını aşkar etmək olar. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycan Respublikası insan hüquqları sahəsində öz beynəlxalq-hüquqi öhdəliklərini dövlətdaxili hüquq yaradıcılığı mərhələsində lazımı qaydada implementasiya edir. Implementasiya prosesində beynəlxalq və milli hüququn asılılığı və milli qanunvericiliyə transformasiyası baş verir. Bu halda qanunverici orqanın əsas vəzifəsi hüquq sistemini daha təbii şəkildə yeniləmək, milli hüquqa nisbətə daha da zənginləşdirməkdir. Implementasiyanın beynəlxalq və milli hüquqi mexanizmləri mövcuddur. Beynəlxalq hüquq normalarının implementasiya mexanizmi beynəlxalq hüququn subyektləri tərəfindən beynəlxalq hüquq normalarının realizəsi məqsədilə beynəlxalq və milli səviyyələrdə istifadə olunan hüquqi və təşkilati vasitələrin müəyyən məcmusunu təşkil edir. İnsan hüquqlarının dövlətdaxili təsbitinə əsas nümunə AR Konstitusiyasıdır. Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinə yönələn qanunvericilik bazası və bu qanunların tətbiqini təmin edən milli mexanizmlər Konstitusiyanın 148-ci maddəsinin II hissəsinə əsasən, Azərbaycan respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Konstitusiyanın 151-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə daxil olan normativ hüquqi aktlar ilə (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir.

Müasir dövlətlərin istər bir-biri ilə, istərsə də iri beynəlxalq təşkilatlar arasında insan hüquqları və azadlıqları sahəsində beynəlxalq-hüquqi əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi obyektiv zərurətdən doğur. Bu zərurət ondan irəli gəlir ki, üçüncü minilliyin astanasında insan şəxsiyyətinin dəyərinin, onun üstünlüklərinin nisbətən yüksək səviyyədə anlaşılması ilə fərdin mövcudluğu və sərbəst inkişafı üçün minimum zəmanətin təmin edilməsinin vacibliyi arasında qırılmaz əlaqə vardır. Bu fakt praktikada özünü onda ifadə etmişdir ki, müasir dövlətlərin, o cümlədən yeni suveren dövlətlərin böyük əksəriyyəti həmin hüquq və azadlıqların hər bir ölkədə və hər bir insan üçün real təmin edilə biləcək ümumbəşəri minimumunu müəyyən etməyə çalışır. Bu hüquq və azadlıqların bərqərar olmasının əsas vasitəsi - onların hüquqi, siyasi və mənəvi qüvvəsini könüllü olaraq etiraf etmiş dövlətlər tərəfindən, icra edilməsi məc-

buri olan müvafiq beynəlxalq hüquqi aktların işlənilib hazırlanması və qəbul edilməsidir. [14, s.242]

Azərbaycan Respublikası müstəqilliyi dövründə çoxsaylı beynəlxalq müqavilələr bağlamış, onlara qoşulmuş və ya qəbul etmişdir. Dövlətimizin geniş beynəlxalq hüquq bazası yaranmışdır ki, bu beynəlxalq hüquq normalarının milli hüquq sisteminə, o cümlədən, onun ən mühüm hüquqtəbqi edici elementlərindən biri kimi məhkəmələrin təcrübəsinə təsiri hiss olunmaqdadır. Bundan başqa, Azərbaycan Respublikasının 1995-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiyası beynəlxalq hüquq normalarını ölkə hüquq sisteminin tərkib hissəsi elan etmişdir ki, bu da öz növbəsində məhkəmələrin qarşısında beynəlxalq hüquq normalarının tətbiqi sahəsində geniş imkanlar açır.

Azərbaycan Respublikası getdikcə beynəlxalq əməkdaşlığın daha geniş sferasına inteqrasiya olunur, onun beynəlxalq hüquqi öhdəliklərinin həcmi artır. Bu öhdəliklər içərisində insan hüquq və azadlıqlarına dair öhdəliklər mühüm yer tutur. Şübhəsiz, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin ən mühüm dövlətdaxili elementi kimi, məhkəmələr öz fəaliyyətlərində dövlətimizin beynəlxalq hüquqi öhdəliklərini də nəzərə almalıdırlar. Azərbaycan Respublikasında (AR) insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinin əsas xüsusiyyəti qismində qeyd oluna bilər ki, bu sahədə mühüm fəaliyyətin həyata keçirilməsi zəruriliyi aşağıdakı üç əsas istiqamətdə həyata keçirilir: bu sahədə beynəlxalq müqavilələrə qoşulmaq; müvafiq sferada dövlətdaxili normativ-hüquqi aktlar qəbul etmək; qəbul edilmiş normativ-hüquqi aktları beynəlxalq hüquq normalarının tələblərinə uyğun təkmilləşdirmək.

İnsan hüquq və əsas azadlıqlarının müdafiəsinin tənzimlənməsinin məqsəd və vəzifələrinin ümumi anlayışından çıxış edərək, belə bir əsaslı fikir irəli sürmək olar ki, bu halda fərdə daha geniş və səmərəli müdafiəni təmin edən normaya üstünlük verilməlidir. Müvafiq qənaətə 1966-cı il Paktlarının 6-cı maddəsinin 2-ci bəndinin təhlili əsasında gəlmək olar. Bu isə onu deməyə əsas verir ki, hər hansı ölkədə qanun, konvensiya, qayda və adətdən irəli gələn insan hüquqlarının müvafiq sənədlərdə həmin hüquqların tanınması və ya daha az tanınmasını bəhanə gətirərək, bu və ya digər dərəcədə məhdudlaşdırılması və azaldılması qadağandır. Yuxarıdakı müddəaları əldə rəhbər tutaraq, formalaşmış norma öz ərazilərində yaşayan insanlar üçün səmərəli və hüquqi çərçivədə daha geniş azadlığı təmin etmək istəyən dövlətlər üçün regional, subregional və digər səviyyədə insan hüquqlarının müdafiəsi üçün daha geniş imkanlar açır. Beynəlxalq hüquqi sənədlərə nəzər yetirsək, bu prinsipə həmin sənədlərdə də rast gəlmək olar.

Tam əsasla söyləmək olar ki, beynəlxalq hüquq normalarına əməl edilməsindən təkcə müasir dünyanın necə olacağı deyil, həm də bütövlükdə bəşəriyyətin taleyi asılıdır. «Beynəlxalq hüquq bütövlükdə dövləti öhdəliklərin yerinə yetirilməsinin forma və vasitələri ilə bağlamasa da öhdəliklərin vicdanla yerinə yetirilməsi haqqında, müqaviləyə əməl edilməməsinə haqq qazandırmaq üçün daxili qanunvericiliyə istinad etmək hüququndan imtina etmək haqqında (Bey-

nəlxalq müqavilə hüququ haqqında Vyana Konvensiyası, maddə 26 və 27) ümumi xarakterli müddəalara malikdir» [13, s.124].

Nəinki bu gün, həm də gələcəkdə beynəlxalq hüququn effektivliyi beynəlxalq hüquq normalarının həyata keçirilməsinin dövlətdaxili mexanizmlərindən asılıdır. Beynəlxalq hüququn obyektı xüsusi ictimai münasibətlər - subyektlərinin suveren dövlətlər və onların özləri tərəfindən yaradılmış beynəlxalq təşkilatlar olduğu dövlətlərarası münasibətlər olsa da bir çox hallarda beynəlxalq hüquq normalarının məqsədlərinə çatması dövlətdaxili sferada həyata keçirilən təşkilatı və hüquqi tədbirlərdən asılıdır. Buna görə də beynəlxalq hüquq normalarının həyata keçirilməsində dövlətdaxili mexanizmlərin rolu həm təcrübə və həm də nəzəriyyə baxımından aktualdır [7, s.69]. Öz funksiyalarını yerinə yetirmək üçün beynəlxalq hüquq daim dövlətdaxili hüquqa müraciət etməlidir. Sonuncu olmadan bir çox hallarda o tamamilə gücsüzdür.

Müasir beynəlxalq hüquqda isə milli hüququn subyektləri nəzərə alınmaqla həyata keçirilməli olan normaların çəkisi əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Burada ilk növbədə iqtisadi fəaliyyəti, rəhbərliyi, nəqliyyatı, və s. tənzim edən normalar nəzərdə tutulur. Bu qəbildən olan beynəlxalq hüquq normalarının xüsusən böyük qismi insan hüquqları sahəsinə aiddir ki, məhkəmələr öz hüquq-təbiiqedicili fəaliyyətlərində bu normalarla tez-tez qarşılaşırlar [10, s.167].

Son illərdə bir sıra dövlətlərdə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasında insan hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsi və həvəsləndirilməsi üçün milli infrastruktur yaradılması faktı prinsiplə əhəmiyyətə malikdir. Müxtəlif dövlətlərdə bu cür təsisatların vəzifələri müxtəlif ola bilər. Lakin onların hamısı eyni bir məqsədə nail olmağa çalışır. Elə buna görə onların hamısına insan hüquqları üzrə milli təsisatlar deyilir. Milli təsisat barədə müasir konsepsiya xeyli özünəməxsusluğu ilə fərqlənir, belə ki, söhbət insan hüquqlarının həvəsləndirilməsi və müdafiəsi baxımından funksiyaları və səlahiyyəti bilavasitə müəyyən olan xüsusi orqanın fəaliyyətindən gedir .

İnsan hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsi haqqında mühüm beynəlxalq hüquqi aktlarda öz əksini tapmış universal normaya əsasən, müvafiq konvensiyanın və ya paktın iştirakçısı olan hər bir dövlət öz fəaliyyətində bu hüquq və azadlıqlara hörmət prinsipini rəhbər tutmağa, hər hansı bir ayrı-seçkiliyə yol vermədən bunlara riayət etməyə və həmin dəyərləri öz milli qanunvericilik sistemlərində əks etdirməyə borcludur. İnsan hüquqları və azadlıqlarına hörmət prinsipi ümumi xarakter daşıyan vəzifə kimi üzv-dövlətin yurisdiksiyasında olan bütün şəxslər barəsində bu hüquq və azadlıqlara şərtsiz riayət edilməsini nəzərdə tutur.

Beynəlxalq hüququn, o cümlədən beynəlxalq insan hüquqları standartlarının dövlətdaxili implementasiyası üçün adekvat hüquqi əsas müəyyən edən 12 noyabr 1995-ci il tarixli ümumxalq referendumu yolu ilə qəbul edilmiş AR Konstitusiyası və AR tərəfindən insan hüquqları sahəsində qəbul edilmiş digər normativ-hüquqi aktlar beynəlxalq hüquq normalarına hörmət prinsipi üzərində qurulmuşdur. Konstitusiyada insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qorun-

ması qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının üzərinə mühüm bir vəzifə kimi qoyulmuşdur. Eyni zamanda, Konstitusiya ilə insan və vətəndaş hüquqlarının üstünlüyü və ölkə ərazisində birbaşa qüvvəsi elan edilir, onların təmin olunması AR-in ali məqsədi olduğu bəyan edilir.

Ölkələrin səmərəli qarşılıqlı əməkdaşlığını təmin edə biləcək üsul və vasitələr yalnız beynəlxalq hüququn daxili hüquq üzərində üstünlüyü şəraitində mümkündür. Bu faktın dərk olunması beynəlxalq hüququn prinsip və imperativlərinin təsiri altında daxili hüququn sistemli dəyişməsi ilə nəticələnir. Söhbət ondan gedir ki, qlobal məkanda post-sənaye iqtisadi və siyasi münasibətlərinin qarşılıqlı təsiri alətləri müasir dünyada hüquq xarakterli problemlərin səmərəli həllinə imkan verməyən sırf milli hüquq sistemlərinin hüdudlarından kənara çıxmağı tələb edir. Bu, ümumi-bəşəri dəyər və maraqların əks olunduğu ümumi qaydaları təyin edən beynəlxalq hüququn prinsiplərinin üstünlüyündən xəbər verir. Görünür, XXI əsrin hüquqi inkişafının əsas istiqamətlərindən biri məhz beynəlxalq hüquqla dövlətdaxili hüququn konturlarını hələlən dəqiq bil-mədiyimiz qarşılıqlı inkişafı ilə bağlıdır.

İstinadlar:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2023, 60 s
2. Əliyev Ə. İnsan hüquqları. Bakı, 2019, s.,63.,352 səh.
3. Əliyev Ə. İnsan hüquqlarının beynəlxalq hüquqi müdafiəsi. B.2009, 488 səh.
4. Hüseynov L. Beynəlxalq hüquq.B.,2002.,s.,177.,420 səh.
5. Mehdiyev F. Nəzəriyyə və təcrübədə insan hüquqları. B.,2013, s.,21.,406 səh.
6. Rəhimli S. İnsan hüquqları komitəsi. nəzəriyyə və praktiki problemlər. B., 2019,s.18., 424səh.
7. Головистикова А.Н.,Грудцына Л.Ю.Права человека.Учебник. М.: Эксмо, 2016, 448 с.
8. Карташкин В.А. Права человека: международная защита в условиях глобализации. М., 2009, 288с.
9. Карташкин В.А. Права человека в международном и внутригосударственном праве. М. Юриспруденция, 1995, 132 с.
10. Саидов А.Х.Общепризнанные права человека. Учебное пособие. М.: МЗ ПРЕСС, 2004, 273 с.
11. Шумилов В.М. Международное право. 2-у изд. перераб. М., 2012, 528с.
12. Моеcki D. Sangeeta Sh. Sandesh S. International Human Rights Law. Oxford University Press, 2014, 630p.
13. The Limburg Principles on the Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. Human Rights Quarterly, 2017, Vol. 9, No 2, pp. 120-132.
14. Manfred Novak.Introduction to the International Human Rights Regime. Leiden/Boston, 2012, 365 p.

DETERMINING THE MUTUAL RELEVANCE OF INTERNATIONAL AND STATE LAW NORMS IN THE PRINCIPLES OF HUMAN RIGHTS

Aygül Cahangirova*

Abstract

It is stated in the article that, in order to realize the legal nature of international mechanisms in the field of human rights, it is clear what proportion has been determined between international and national measures. It is important to facilitate. The internal mechanism of the parliament is the use of national legal instruments for the implementation of international law norms and the state bodies that have authority to realize the international sovereignty of the state. It is the world. State-internal mechanism exists in every state. However, this mechanism contains both general and specific signs for all states. The objectivity of the demonstrated process depends, in the first instance, on globalization. International law can have a positive impact on national law and government, provided that this impact is implemented through national law. In order to fulfill international legal obligations and to give time to respect human rights and freedoms, state legislation should establish them.

Keywords: *human rights, respect for human rights, the principle of prohibition of separate elections, the principle of personal dignity, implementation obligations.*

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ И ВНУТРИГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРАВОВЫХ НОРМ В ПРИНЦИПАХ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

Айгуль Джахангирова**

Резюме

В статье отмечается, что для понимания правовой природы международных механизмов в области прав человека важно уточнить соотношение между международными и национальными мерами. Внутригосударственный механизм реализации представляет собой совокупность национально-правовых средств, используемых для реализации международно-правовых норм и государственных органов, уполномоченных на реализацию международных обязательств государства. Внутригосударственный механизм существует в каждом государстве. Однако этот механизм имеет как общие, так и специфические черты для всех государств. Объективность указанного процесса связана, прежде всего, с глобализацией. Международное право может оказывать положительное влияние на национальное право и государственность при условии, что это влияние реализуется через национальное право. В целях выполнения международно-правовых обязательств, гарантирования соблюдения прав и свобод человека это должно быть закреплено в национальном законодательстве.

Ключевые слова: *права человека, соблюдение прав человека, принцип запрета отдельных выборов, принцип достоинства личности, выполнение обязательств.*

* Ph.D. Candidate, Baku State University, Human Rights and Information Law UNESCO Chairs

** докторант кафедры ЮНЕСКО прав человека и информационного права Бакинского государственного университета